

ЯМЧУК Павло Миколайович

**кандидат філологічних наук, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету садівництва**

ORCID: 0000-0003-4158-1641 jamchuk1972@gmail.com

АТЕНА ПАШКО.

**НЕЗВИЧНІ ДУМКИ ПРО НЕЗВИЧАЙНІ СВІТОГЛЯД ТА ПОЕЗІЮ
ПАСІОНАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ.**

Анотація

В пропонованій статті окреслюється багатоаспектна семіосфера осмислення світогляду і поезики яскравого творця образного слова другої половини ХХ- початку ХХІ століття – Атени Пашко. В універсумі її особистості органічно поєднуються глибинна вкоріненість у загальноєвропейський світоглядно-естетичний дискурс з питомою потребою та умінням актуалізувати цей дискурс в українській семіосфері. Образи й поетичні візії, створені поеткою прокладають унікальний місток з «минулого в прийдешнє» (вислів Д.Гуменної). Посутньою домінантою пропонованої студії є вивчення в феномені Атени Пашко питомо античного єднання художнього образу-сміслу з універсумом особистості автора. Ця дихотомічна єдність зафіксована у міркуваннях і спогадах сучасників про її непересічну особистість. Приділено увагу музикальності творів А.Пашко та їхньої суголосності з музикальністю поезики П.Тичини. Така суголосність має в основі середньовічно-барокову естетику музики українців Д.Бортнянського, А.Веделя та масштабні перспективи у ХХІ столітті. Особливою домінантою статті, яка визначає актуальні для сьогодення й перспективи світоглядно-поетичні універсалії є дискурс суголосностей між духовно-інтелектуальними феноменами В. Свідзінського, П. Тичини, В. Стуса та А. Пашко. Окреслений багатовимірний дискурс ще й досі становить terra incognita у філософсько-українознавчих та зосібна літературознавчих студіях. У статті відзначено, що світ ідей та дій А. Пашко як пасіонарної особистості являє собою незвідано-перспективне поле й у контексті осмислення перспектив відродження Української держави та семіосфери державотворення як її світоглядної основи. В концептуальному зв'язку з цим вивчається ідейний світ А.Пашко, що постає у листуванні з чоловіком В.Чорноволом, аналітичних спогадах М.Коцюбинської, С.Кириченко, де філософсько-державотворчі домінанти «шестидесятників» потрактовуються як джерела поезики їхньої творчості та світобачення

Ключові слова: Атена Пашко, пасіонарна особистість, М.Коцюбинська, В.Свідзінський, В.Стус, поезія, морально-етичні константи, духовно-інтелектуальний Опір, контекст епохи, феномен, перспектива

Поезія жіноча, якщо це справді поезія, а не римотворчість – тонка і мужня, в ній бує стихія високих і чистих почуттів, особливо розвинене начало сповідальне, яке завжди так вабить у поезії, і громадянські мотиви звучать у ній... дуже широко, якимось особисто й інтимно. Наскрізна образ збірки Атени Пашко – образ жінки, ніжної й сильної, незалежної і самовідданої. Жінки, близької до землі, жінки-патріотки, матері й берегині

Михайлина Коцюбинська [1, т.2, С.229]

Художній твір є завжди до якоїсь міри протестом на користь чи проти когось чи чогось
Не слід хитрити з читачем. Коли ви пишете, уявляйте собі...

що ви пишете заповіт для любих своїх дітей. Не бійтесь захоплення. Бійтесь лжі і утрировки

Олександр Довженко [2, С.316]

Постановка проблеми. Міркування з приводу поезій Атени Пашко, вміщених в збірці з ясно-філософською, метафоричною назвою «Лезо моєї стежки» слід починати не зі звичайних спостережень над поетикою творчості талановитого митця. Це, зрештою, може здійснити кожен літературознавець, якому, навіть щонайменшою мірою, доступний категоріально-понятійний апарат осмислення художнього тексту. В даному разі йдеться про суттєво інше. А саме про те, що світогляд і поетика художнього мислення Атени Пашко як пасіонарної особистості, яку, цілком справедливо, поцінювали й поцінюватимуть як непересічну громадську діячку, Берегиню Народного Руху часів боротьби за Незалежність, як одну із фундаторок Союзу українок, який єднає українок у всьому світі, попри зримі й приховані заборони, нарешті повноцінно стає об'єктом не лише літературознавчого, а й загальнокультурного дискурсу. Стає не тільки об'єктом увиразнення насправду неординарних художніх образів, а й особливою семіосферою осмислення вічно актуальних, а отже – актуальних для людини й світу новонасталого тисячоліття ідей та моральних орієнтирів. Метафорична філософема «лезо моєї стежки» не лише багатовимірно вказує на екзистенціальне усвідомлення автором трагічності обраного шляху. Але й – не меншою мірою – означає його передвизначеність, неминучість саме такого екзистенціального вибору.

«Ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою». Саме так мовив суголосний за світоглядом і поетикою відтворення тріади «минулого-теперішнього-прийдешнього» вітчизняний геній світового масштабу. Але окрім вищезазначеного, в цьому ж ціннісно-смісловому дискурсі, пригадуються одухотворені філософеми зі «Сповіді» Аврелія Августина, який аксіоматично стверджував, що шлях до Істини важкий і тернистий, проте *лише він* веде до спасіння, а нібито прості й, на позір, легкі буттєві шляхи *завжди* призводять до загибелі. Отже – до мороку забуття. Ми не випадково, в контексті осмислення проблематики багатоаспектного феномену Атени Пашко, дихотомічно згадали імена великого українського християнського поета та великого західноєвропейського християнського мислителя – одного з фундаторів середньовічної патристики. Річ у тім, що пасіонарна константа діаріушу й творчості Поетки, не лише збірки поезій, яка осмислюється у цій розвідці, а *всього* її феномену, ясно відповідає тріаді «христоцентризм-христонаслідування-софійність». Указана ціннісно-смілова триєдність є визначальною для вітчизняного світобачення ще від 988 року. Від Хрещення рівноапостольним князем Володимиром Великим Русі-України.

Визначна вчена-літературознавець, філософ-українознавець М.Х.Коцюбинська в «Книзі споминів» привертає увагу до базисного аспекту світогляду митця-мислителя. Він виявився в глуху андропівську пору, в листуванні пані Атени зі своїм чоловіком –

В'ячеславом Чорноволом. На перший погляд, полемізуючи¹, а насправді іманентно поділяючи погляди дружини, В.М.Чорновіл: «у листі до дружини... (29.05.1983 року) ... писав: «Кажеш, навіщо ті пошуки нової релігії тим, хто мусить мостити дорогу в царство духу тільки із зламків псевдовіри й псевдоморалі, які в'їлися у плоть і кров і зі своїх обіймів не випускають? І що для таких краще: ще одна політико-філософська доктрина вселюдського ошасливлення, фінал якої передбачити неважко, чи повернення (хай насторожено-обережне) до перевірених досвідом двох тисячоліть джерел духовного багатства... Для мене такі пошуки є плідними, бо й сам я в них...». [3, С.259]

Ідейні константи світогляду В.Чорновола виявляються у спільній з дружиною виразній тривозі за «малих сих», які, після очікуваного пасіонаріями² звільнення від руйнівної для української духовності й буття імперсько-комуністичної облуди, можуть втрапити у ще більшу пастку. Цією пасткою є нерозбірливість у виборі не лише власного подальшого життєвого шляху, а й подальших шляхів розвитку власних нащадків та України як відродженої, після століть неволі, незалежної держави. Автор листа до однокласника – дружини тривожиться, щоби духовно-державна традиція, започаткована Володимиром Хрестителем – Володимиром Великим знову не перервалася через «ще одну політико-філософську доктрину вселюдського ошасливлення, фінал якої передбачити неважко».

Неважко саме тому, що так вже було в українській історії. Найсвіжішим прикладом такої ідейно-буттєвої нерозбірливості є трагедія національно-визвольних змагань 1917-1921 років, коли верхівки Центральної Ради, а згодом УНР, *свідомо* відмовились від віри в Бога як *єдино можливої* основи побудови відродженої, вільної від чужинських облуд і спокус Української держави. Відтак – відмовились від духовно-державотворчих традицій Володимирів Русі-України. Про цей фатальний вибір здебільшого соціалістично-атеїстичних «еліт» 1917-1921 років свідчать об'єктивні сучасники – авторитетні мислителі й державні діячі такі як В.Липинський, Д.Донцов, Д.Дорошенко. Своєю нерозбірливою недалекоглядністю, відсутністю розуміння трансцендентального зв'язку між українським минулим і українським прийдешнім, тимчасові керманічі прирекли на катастрофу новопосталу українську державність. Геноцидні голодомори 1921 та 1932-33 років,

---

¹ До слова. Так часто траплялося у вітчизняній духовно-філософській полемічній літературі середньовічно-барокового розквіту. Тоді автори полемічних послань православні та греко-католики дискутували не про сутність віри в Господа Ісуса Христа, а про визначення найкращих шляхів до Нього. Звісно, така паралель є досить умовною, оскільки всі без винятку українські мислителі XVI-XVII ст., та зрештою – все українське суспільство середньовічно-барокових часів були віруючими християнами. Про правдивість цього твердження свідчить славнозвісний Павло Алепський. Втім, хіба лише він один... В 1983 році, коли відбувалося листування Атени Пашко та В'ячеслава Чорновола ситуація була істотно відмінною.

² Багатьом навіть саме це очікування здавалось, якщо не абсурдним, то, принаймні – неймовірним, так само як і постання – невдовзі незалежної України. Від андроповського «загвинчування гайок» до 24 серпня 1991 року залишалось лише 8 років. «Віки, епохи – тільки мить» - мовила з іншого приводу геніальна уманка Ольга Петрівна Діденко.

розстріли й репресії українського духовно-інтелектуального Відродження, починаючи від сумнозвісного процесу СВУ 1930 року і впродовж всього існування різноманітних окупаційних влад (нацисти-гітлерівці не були протилежністю більшовикам-сталіністам) в Україні не забарились. Наголосимо – першопричиною вказаних вище національних трагедій був хибно визначений тодішньою владною верствою вектор руху національно-визвольних, а отже – державницьких змагань українців.

І В'ячеслав Чорновіл, і Алена Пашко це чудово розуміли. Вони знали, що без Христа й світоглядної триєдності «христоцентризм-христонаслідкування-софійність» започаткованої Володимиром Великим, майбутня Українська Держава – трансцендентальна спадкоємиця Русі не постане. Ця домінанта мислення Атени Пашко виявляється, звісно, не лише в епістолярії, а й, не меншою мірою, в образно проявлених філософемах. Зокрема, йдеться про усвідомлення України в світі та світу в Україні. В указаному контексті, видається базисним для розуміння пасіонарності феномену Атени Пашко вагоме аналітичне спостереження М.Х.Коцюбинської: «Алена Пашко, справді віруюча, як декларує вірш, яким починається збірка... І в цьому її щастя як людини, громадянина, поета – їй судилось належати до грона людей, яким чужий цинізм і скепсис, які «без надії сподіваються», які стоять вище від суто матеріальних цілей і спонук... для яких слово «ідеал» не порожній звук, а життєва програма, які «без віри не можуть». [1, С.228] Пасіонарність якраз і передбачає всі перелічені М.Х.Коцюбинською риси особистості, а ясний перегук з Лесею Українкою лише засвідчує приналежність Атени Пашко до цієї плеяди. Визначальна присутність наділених указаними М.Х.Коцюбинською рисами у владних верствах УНР особистостей убезпечила би Україну.

Компаративно, в цьому переконує порівняльно-історичний з Україною, досвід Польщі, країн Балтії, Фінляндії, які тоді ж, у 1917 році, вирвалися із імперських лещат. Країн, які, попри такі самі несприятливі соціально-історичні умови й обставини, подолавши тотальний наступ антидуховної олжі все ж таки знайшли в своєму народі й у його владних верствах сили, які дозволили *не відмовились* від переданої прабатьками віри в Бога як трансцендентальної основи відродження нації. І саме тому – поклали в основу національно-визвольних змагань суспільства одвічне релігійне начало. А отже – спромоглися збудувати настільки міцні державні інституції, які наступні покоління чужинців не змогли поруїнувати навіть масштабно застосовуючи тотальний геноцид під час перебування цих народів під їхньою кривавою, але все ж тимчасовою владою.

Про те, що наші світоглядні констатації в контексті аналізу епістолярно-світоглядного перегуку між Аленою Пашко і В'ячеславом Чорноволом не є безпідставним припущенням щодо прогностично-візійних реалій спрямованих із 1983 року у 2021 рік, свідчить, згідно з

математичною теорією доведення від супротивного, головний редактор московського журналу «Молодая гвардія» В.Хатюшин. В числі 1-2 від 2021 року редактованого ним журналу, в черговій статті з циклу «Протуберанці. Роздуми та спогади. Фрагменти книги» він наголошує: «Ще в 90-ті роки минулого століття я неодноразово писав у своїх статтях про те, що Україна сто разів зраджувала Росію та ще сто раз зрадить. Мені тоді заперечували... ми один народ...більшість населення там вважають себе росіянами... Україна не просто черговий раз зрадила Росію, вона стала відвертим, прямим, зловтішним, вишкіреним ворогом Русского міра. *Разом із Польщею та Литвою* вона тепер найбільш злісний, найбільш непримиренний наш ворог. Але де ж росіяни, що мешкають там? А їх «в Україні» більше немає. Вони зрадили свою історичну батьківщину. Там вже *і самої України більше немає*. Ця **територія** вже не є Україною як окраїною Росії, а отже не Україна. Це... передовий фронт реваншистської Європи, що стала ланцюговим псом європейських та американських господарів, які нацькували *колишню* Україну на єдинокровних братів і сестер. Тому й зватися вона повинна інакше – чи то Укропія, чи то Бандерія, чи то Євромайданія. А *Україна – це ж російська назва, що виникла на основі російської мови. А російську мову євромайданіки заборонили*». (письмівка усюди наша П.Я) [4, С. 242]

Попри очевидність сказаного, подамо коментарі. Якби, втім, знаємо, що історія не має умовного способу, Україна, зберігши відданість трансцендентальній державницько-руській христоцентричності, врятувала цим самим свою духовно-національну іманентність в 1917-1921 роках, то таке невмотивовано-агресивне лихослів'я ми навряд чи почули б. До нас, принаймні, була би повага як до країни з понад тисячолітньою державницькою історією й традиціями як є повага до перелічених автором «Протуберанцев» країн Балтії. Ми би не почули, якби на чолі УНР століття тому, стали пасіонарії, відвертої неправди на свою адресу на кшталт: «Україна – це ж російська назва, що виникла на основі російської мови. А російську мову євромайданіки заборонили». Де, хто і яким чином заборонив в Україні російську мову В.Хатюшин вказати чомусь не спромігся. Так само – як і не повідомив імена страшних «євромайданіков». А їх же треба боятись в «Укропії-Бандерії-Євромайданії» кожному, хто знає російську мову. Негуманно поводить себе поет і редактор Валерій Хатюшин до однодумців, яким загрожує Україна як «передовий фронт реваншистської Європи, що стала ланцюговим псом європейських та американських господарів, які нацькували *колишню* Україну на єдинокровних братів і сестер.». Але, зрештою, чого України – цього «ланцюгового пса американських і європейських господарів» остерігатися? Україна ж, на думку В.Хатюшина і його поплічників – «колишня» та її «вже немає».

Втім, ключовим концептом тут є слово «*територія*». Україна для цього «поета» і для таких як він завжди була, є і лишатиметься територією. А для нас – українців - «мертвих, живих і ненароджених в Україні і не в Україні сущих» Україна завжди залишатиметься *землею могил наших предків, землею буття сучасників та місцем, де зростатимуть від колиски і до останнього подиху покоління майбутніх українців. Територію* використовують для своїх минутих потреб окупанти. Натомість, родовід українців *тисячоліттями* живе, від діда-прадіда, на *власній*, дарованій Богом, землі. Ми на цьому неодноразово наголошували. В. Хатюшин аж занадто наполегливо, втім, за таку наполегливість, складаємо йому окрему дяку, твердить: «Україна не просто черговий раз зрадила Росію, вона стала відвертим, прямим, зловтішним, вишкіреним ворогом Русского міра. Разом із Польщею та Литвою вона тепер найбільш злісний, найбільш непримиренний наш ворог». Це ще одна неправда. Ні Польща, ні Литва, ні Україна ніколи не були, внаслідок християнської природи власного буття, і не можуть бути питомими ворогами будь-якого народу, оскільки мета християнина *не відбирати* те, що йому не належить (землі, майно, скарби і найголовніший з них – безцінні людські життя), а навпаки – христонаслідувально – *дарувати* світові і кожному, нім сущому, свою *дієву любов* до ближнього. «По ділах і пізнаєте їх» сказано у Святому Євангелії. Не вбивствами, під фарисейською машкарою на кшталт «памагать і заціщать», захисників рідної української землі, а повсякчасними добрими справами, на захист страждених і нужденних спрямованими стверджувати свою християнську справжність, свою вдячність Богові за подароване ним життя. «Прийжені й зневажені» українця-білоруса-поляка-литвина (генетичне древо Ф.М. Достоевського досліджене і відоме) – вони ж не тільки із «Шинелі» Гоголя, вони, так само як і його «Шинель» з оцих, від Володимирового Хрещення христонаслідувальних універсалій походять. Жертви агресивних загарбань не можуть бути «відвертими, прямими і зловтішними, вишкіреними ворогами». Те, що ми разом з поляками і литовцями обороняємо власну духовно-національну ідентичність = державність, є не агресією з метою захоплення чужого, а є єдиним способом захисту рідного, від прадідів успадкованого скарбу. Захисту не «*території*», а *сутності* власного духу та буття. Нам чуже не потрібно. Нам головне захистити своє.

Однодумець і подруга Атени Пашко Світлана Кириченко осмислювала цей семіотичний дискурс. Вона так характеризує названу В.Хатюшиним «зрадницькою» та «злісним, найбільш непримиренним ... ворогом» націю: «За роки Другої світової війни і кривавого «входження» до СРСР маленька Литва втратила близько 1 млн (мільйон. П.Я.) своїх громадян. Це паралізувало її опір російському окупантові на півтора десятиліття. Щоб

нації... фізично зберегтися, треба було законсервуватися.³ А ще, при новій владі мати національно орієнтовані кадри. Литва мала такі кадри. На найвищому рівні – першого секретаря ЦК Литовської Компартії Снечкуса... до його смерті в 1974 р. Але й... за його наступника, основа збереження нації – національна культура, мова – не підривалися, не зазнавали катастрофічної руйнації, так само... як і промисловість, екологія... *лице освіти як і культури загалом, залишалося литовським – не лише мовою. ...* З початку 70-х, коли нація оправила од колосальних утрат... з'являється ціла низка самвидавних часописів... масово діють історичні, літературні, краєзнавчі гуртки, що забезпечують безперервність національних традицій, живу пульсацію національно-культурного буття народу. *Нічого ї близько подібного до української ситуації немає й у литовській школі: навчання і виховання йде на органічному ґрунті цілісно національної культури, не вихолощеної «класовими підходами» й мірками російського «інтернаціоналізму». Жоден з національних діячів Литви, що відстоював її державну незалежність, не вилучений як «націоналіст – ворог народу»... зі шкільних курсів... у 80-ті роки не раз чула вираз «це було в часи Литви» - навіть від школярів початкової школи. І вимовлялося то з глибокою гордістю і надією. Надією, що **часи Литви** скоро повернуться, - вони готові присвятити цьому життя»* (напівжирна письмівка С.Т.Кириченко, звичайна письмівка усюди наша. П.Я) [5, С.225] Термін «часи Литви» неодноразово лунав у розмовах С.Т.Кириченко з литовцями. Неодноразово, повторює його і автор «української саги» під ясномовною назвою «Люди не зі страху».

Міркуючи про досвід Естонії в сфері збереження духовно-культурної ідентичності в окупаційні часи С.Т. Кириченко констатує: «Схожі процеси ... переживає й Естонія. Вона теж тривалий час мала на посту першого секретаря ЦК Компартії естонського патріота Івана Кебіна... який добився для своєї республіки статусу «найбільшого сприяння»: так само, як і в Литві, був незначний приплив російського населення... збережено національну освіту, національні кадри, у друкованій продукції проходить те, що в радянських умовах немислимо будь-де інде». (письмівка усюди наша П.Я) [5, С.227] Очевидно, що ці ж самі констатації слід віднести і до протестантської Латвії. Ці країни, завдячуючи збереженню духовних цінностей, попри тимчасове панування різних кшталтів окупаційних режимів, все ж змогли вберегти власну духовно-національну ідентичність. А отже – іманентну причетність до традицій власної державності.

А про католицьку христоцентричну Польщу й мовити, внаслідок очевидності, не випадає. *Тільки міцна й непохитна віра в Христа*, що сповідується як владними верствами, так і усім громадянством, та етика на вірі заснована стала базисним чинником повноосяжного

---

³ Суголосно з терміном «християнський консерватизм» П.Я.

захисту національної ідентичності названих держав. Саме від неї й походить християнсько-консервативне збереження навіть в окупаційно-тоталітарні часи «навчання і виховання... на органічному ґрунті цілісно національної культури, не вихолощеної «класовими підходами» й мірками російського «інтернаціоналізму»... Жоден з національних діячів Литви, що відстоював її державну незалежність, не вилучений як «націоналіст – ворог народу»... зі шкільних курсів». В УРСР «нічого й близько подібного» не було - з гіркотою констатує С.Кириченко. Але саме про відродження Української держави на основі Володимирового Хрещення не лише мріяли, а й чинили повсякчасний духовно-інтелектуальний Опір минулості пасіонарії («о скільки нас – малесенька щопта» - означив їх і себе самого Василь Стус) Алена Пашко, В'ячеслав Чорновіл, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Михайлина Коцюбинська, плеяда їхніх однодумців 1960-1980-х років. Чинили, попри те, що керівна верства в тодішній Україні кардинально відрізнялася від владної еліти в Литві, Естонії.

Вести мову про те, що УРСР, як і інша союзна республіка СРСР – Естонія: «тривалий час мала на посту першого секретаря ЦК Компартії естонського патріота Івана Кебіна... який добився для своєї республіки статусу «найбільшого сприяння» або таких патріотів як литовці А.Снечкус чи П.Грішкявічус не зможе не те, що фаховий історик-архівіст, а й просто притомна людина, яка навчалася у середній та вищій школі УРСР в 1970-80-ті роки. Диктатура чужої мови та культури відчувалася на всіх державних та культурно-освітніх рівнях: «Патріарх вітчизняної літератури Олесь Гончар назвав стан, в якому опинився найбільший скарб народу – мова, «мовним Чорнобилем». Олесь Терентійович мав усі підстави так стверджувати: майже дві третини книг в Україні друкувалися російською мовою». [6, С. 69] Дивовижно-бридливе ставлення Щербицького до рідної, від матері – Т. І. Щербицької успадкованої, мови засвідчує цитований вище мемуарист: «Володимир Васильович говорив... російською мовою, тому *для його підлеглих*, незалежно від національності, ця мова ставала мовою спілкування. А про документи, звіти, виступи, доповіді – годі й казати. Якось мені до рук потрапила анкета першого секретаря, *де слово «українець» у графі «національність» було перекреслене, натомість вище дописано «русский».* (письмівка усюди наша П.Я) [6, С. 70]

І.Кебін, А.Снечкус, П.Грішкявічус, С. Каня, В. Ярузельський *в той самий* російсько-радянський тоталітарний час... Чи можна, хоча би умовно, співвіднести цю об'єктивно-безпосередню констатацію самовидця з їхніми постатями? Риторичне питання. «У кожного своя доля і свій шлях широкий...» - знову звернемося до беззаперечного авторитету найбільшого вітчизняного поета-філософа. І ще одне суттєве. Ні Алена Пашко, ні В'ячеслав Чорновіл *підлеглими* «Володимира Васильовича» ніколи не були. Вони були

ув'язненими в прямому й переносному сенсах режимом, якому ревно служив «Володимир Васильович». А отже – були вільними від його вказівок. Ще один «парадокс доби» (В.Симоненко). Слід подякувати тодішньому керівникові ідеологічного відділу ЦК КПУ за відвертість. Можливо, наведені вище констатації теж компаративно сприятимуть розумінню феномена буття Аteni Пашко і В'ячеслава Чорновола в чужій епосі, розумінню феномена їхнього христоцентричного мислення, в якому духовно-інтелектуальна трансцендентальність буття переважає узвичайнену минушість.

Втім – дещо заперечу собі. Були і в УРСР «вольні гетьмани». В газеті «День» у інтерв'ю знаної шестидесятниці Маргарити Довгань І. Сюдюкову згадується знаковий епізод: «Борис Мозолевський, який був «крамольним» неблагонадійним студентом, брав участь у тих розкопках, що навіки уславили його ім'я, як робітник з лопатою – аж ніяк не як науковий працівник. Але сталося так, що керівника цієї археологічної експедиції викликали... до Києва, і Борис сказав... молодим науковцям: «У мене таке відчуття, що копати треба не там, де ми шукаємо, а отам, дещо збоку!» І результат: відкриття всесвітньо відомої пекторалі; до цього людство дуже мало знало про життя скіфів... спочатку про цю історичну подію сповістили у Нью-Йорку, а лише згодом в академічному інституті. Приїхав на місце відкриття сам Петро Шелест, подивився, зняв зі своєї руки годинник, вручив Мозолевському й наказав: відновити його в університеті та влаштувати науковим співробітником в Інститут археології» [7, С.14-15]

Уявити те, щоби А.Снечкус, П.Грiшкявічус, І.Кебін, не кажучи про польських лiдерiв, приїхали на місце розкопок здiйснених «крамольним» неблагонадійним студентом», а по тому, на знак вшанування, зняли би з власної руки годинник і преміювали ним автора знакового для національної історії відкриття на території підвладної їм радянської республіки – цілком можливо. Уявити те, щоби це саме зробив В. Щербицький неможливо в принципі. Тим більше, що «як робітник з лопатою – аж ніяк не як науковий працівник», поет Б Мозолевський вже уславився рядками: «А эту компанію Хрущевых и Брежневых я своими товарищами не назову». І ще. У контексті наукових пошуків та прогностичної інтуїції: «У мене таке відчуття, що копати треба не там, де ми шукаємо, а отам, дещо збоку!». Саме там, «дещо збоку» від тих, як тогочасним авторитетам здавалося, магістральних шляхів науково-обґрунтованого пошуку й було знайдено скіфську Пектораль. Проводячи компаративну аналогію, у листуванні Аteni Пашко і В'ячеслава Чорновола віднайдення майбутніх скарбів творення Української державності також перебувало надто далеко від тогочасних ілюзорно-правильних магістралей.

Світлана Кириченко аналітично-влучно фіксує, після січневих репресій 1972 року, власні враження від доби: «Як удар грому – другий після січня. Як... остаточний знак:

епоха 60-х скінчилася. Шелест був, на наше відчуття, наче проміжною ланкою між нами і ворожою до українського відродження владою. Був ближчим до нас. Це за його розпорядженням ознайомлено партійний актив республіки з працею Дзюби... ходили чутки, що він проти арештів та вже не має можливості їх стримати.» [5, С. 46] Засвідчено-близького до ідей національного відродження П. Шелеста, який «був ближчим до нас», тобто до свідомої України, до Стусової «малесенької щопти», як відомо, змінив на посаді першого секретаря КК КПУ В.Щербицький. Олесь Гончар констатує в «Щоденнику»: «Щойно подзвонили. Щербицький віддав Богу душу. Та тільки чи Бог прийме її? Багато зла за цим чоловіком... на початку лідерства... сказав: «Я не буду для України другим Кагановичем...» А таки став. І мову нищив, і школи, й увінчав себе Чорнобилем... Хоч міг би робити добро! Навіть у найтяжчих умовах. Була ж у нього влада бодай стримати розгул русифікації, репресій... І затужила б сьогодні за ним Україна. А так... Піде в історію з печаттю вислужника на чолі.»[8, т. 3, С.279] Гідно йти по «лезу своєї стежки» в умовах «розгулу русифікації, репресій» могли пасіонарні особистості. Кожен – і можновладець, і дружина політв'язня, і викладач або вчений *завжди* самостійно вирішує «робити добро навіть у найтяжчих умовах» чи йти «в історію з печаттю вислужника на чолі». Це екзистенціальний вибір та визначена цим вибором екзистенціальна *особиста* відповідальність перед Богом.

М.Х.Коцюбинська в статті під назвою «*Сповіді* Атени Пашко» (письмівка наша П.Я), а ця стаття увійшла до відзначеного 2005 – Майданного року, Шевченківською премією двотомника «Мої обрії» зазначила: «У своїх ненадрукованих за життя нотатках Павло Тичина, розмірковуючи, яким має бути справжній поет, писав: «Будь настільки тонкий, щоб хміль поезії круг тебе вився». Ознайомившись із збіркою Атени Пашко, я... мимоволі пригадала... це визначення. Так, хміль поезії вільно й невимушено в'ється круг її сприймання й слова. Поетеса чує тонкі переливи звучання й значення («аж бо болем забіліло»), що творить прозору і водночас міцну словесну тканину поезії, їй підвладне те, часом ірраціональне «щось», завдяки чому простенька начебто асоціація, звичайний кадр з мінливої реальності раптом набувають високого поетичного звучання. Точна й небанальна образна знахідка, внутрішній образний саморух слова-думки, культура почування». [1, т.2, С.227] Наведені міркування М.Х.Коцюбинської про філософію й поетику А.В.Пашко теж необхідно осмислити.

«Точна й небанальна образна знахідка, внутрішній образний саморух слова-думки, культура почування», констатовані класиком українознавства ХХ-ХХІ віків, є яким утвердженням цієї непересічної Істини в житті й творчості поетів різних століть та епох. В поетиці збірки «Лезо моєї стежки» окреслені іманентні доміанти єднаються із очевидною

чистотою й силою. Це дозволяє поетові упевнено, з огляду на набуту ерудицію й особистий життєвий досвід міркувати про одвічні істини, вбрані в шати новітнього художньо-словесного буття. М.Х.Коцюбинська аналітично продовжує свої міркування про універсум поезики Атени Пашко: «заохочує до спілкування з цією поезією особлива безпосередність інтонації... раптове, без інтродукції, введення в плин образної думки у світ інтенсивних образних почувань, щирість і сповідальність... Прямих паралелей з поетичною класикою тут годі дошукуватися, але безсумнівний внутрішній зв'язок цієї поетичної іпостасі із світовідчуванням Олеса, *а особливо – Свідзинського*». (письмівка наша П.Я) [1, т.2, С.227]

На перший погляд, паралель між світоглядом і поезикою В.Свідзинського та автора книги «Лезо моєї стежки» видається недостатньо вмотивованою. Й, *нібито*, що може бути спільного у автора поезій:

Оточили небо
Чорні ковачі ,
Став блискучий свердел
На моїй свічі .
Прочитав я казку
Та й забув.
Жаль мені хлопчика,
Що щасливий був.
Що на міст опівночі
Вибігав тихцем,
До поруччя трухлого
Лазився лицем... [9, С.221]

Але в тому й річ, що Образ, який оприявнюється в поезії В.Свідзинського є, по-філософському та з морально-етичного погляду суголосним із усім універсумом поетичного світобачення Атени Пашко, а не з якимось конкретним виміром її художнього мислення. Здавалося б: яка може бути аналогія між незламною жінкою, що пройшла по лезу стежки свого стражденного життя і не зрадила ані свого покликання, ані себе саму, не зрадила своїх близьких із образом малого хлопчика: «що на міст опівночі, вибігав тихцем, до поруччя трухлого лазився лицем»? Втім, ціннісно-сміслове поле для проведення аналогій існує. Воно міститься у площині рецептивного осягнення тієї *дитинності*, збереженої авторкою неповторності. Відтак – чистоти і справжності «дитинно-злотоцінного», як мовив Павло Тичина, світовідчування. Саме *дитинність* розуміння буття у світі зваб, спокус та облуд і дозволила Атені Пашко поєднати

незламність свободи вибору із вітаїстично-прогностичними візіями майбутнього. А в основі цього єднання є та сама одвічна Володимирова тріада: «христоцентризм-христонаслідування-софійність».

У окресленій світоглядно-поетичній семіосфері іманентно присутній ще один великий поет ХХ віку, який, попри його усталене нині – до слова – цілком справедливе сприйняття як твердого борця за волю України й кожної особистості («живої й ненародженої») в ній суцї, був, теж, по-тичининому «дитинним, злотоцїнним» і по-свідзїнському «хлопчиком, що щасливий був, що на міст опівночі, вибігав тихцем, до поруччя трухлого, лашився лицем...». Цей Поет був суголосним за духом свого світогляду й поетикою творчості не лише Свідзїнському, а й Атені Пашко:

Два вогні горять,
З небом гомонять,
а в високім небі
два сонця стоять.
А що перше – день,
а що друге – ніч,
а між ними синім цвїтом
вже зацвїв тирлич.
Уперед піду –
вогню не мину,
а назад піду –
загину.
Два вогні горять,
з вітром гомонять,
а в високім небі
два сонця стоять [10, С.209]

Ім'я цього Поета – Василь Стус⁴. Складність філософсько-метафоричних поетичних візій Василя Стуса – загальновідома. Так само – як складність поетичних візій Володимира Свідзїнського та Павла Тичини. Геній часто незбагнений. *А ще частіше - незбагнений.* За великим рахунком, тому він і є *генієм*, якому підвладні водночас і глибина прозрінь і височінь духовних злетів. Всі названі нами вище митці – саме з цієї плеяди. Але є те, що дозволяє вести мову про особливий трансцендентальний універсум впливу геніїв на сьогодення та майбутнє. Це іманентний *страх. Страх перед порушенням Волі*

---

⁴ Необхідно підкреслити, що як визначний вчений-літературознавець, В.С.Стус присвятив феномену В.Свідзїнського розвідку «Зникоме розцвітання», а феномену П.Тичини «Сходження на Голгофу слави». Обидві розвідки, ще читачами самвидаву 1970-80-х років сприймалися як класичні.

Божої. Геній, навіть якщо він, на перший погляд, не усвідомлює цього головного страху завжди повинен перебувати і тому – повсякчас перебуває у цьому життєдайно-рятівному для оприявлення його таланту *страхові*. Цей високий, а тому й *справжній* Страх перед порушенням Волі Господньої не дає генієві думки схибити від Духу в бік оточуючої його фарисейсько-лукавої минущості.

І, якщо розгортати вказані концептуальні аналогії між філософською метафоричністю Василя Стуса, Атени Пашко та Володимира Свідзінського, про які говорить М.Х.Коцюбинська, то слід згадати ще одну світоглядно-поетичну реальність, «зафіксовано-нетлінну» (філософема з назви монографії М.Х.Коцюбинської про її «роздуми про епістолярну творчість») у поезії В.Свідзінського:

Загудів трамвай - і зник поволі
В місячному блиску, за домами
Як зникає в лісі за кущами
Звір високий з зіркою на чолі
Стрягнуть ноги у глибокий порох;
Не почує ані друг, ні ворог,
Як я повертаюся додому [9, С.265]

Атена Пашко, так само як і Володимир Свідзінський переважну частину свого земного буття жила в світоглядно й естетично чужій епосі. Проте, так само як і Володимир Свідзінський, як Василь Стус зберегла свою духовно-інтелектуальну чистоту і ясність помислів та дій у цілком ворожому контексті доби. Чому? Відповідь міститься в глибинних українознавчо-літературознавчих міркуваннях М.Х. Коцюбинської: «Поезія Атени Пашко *перейнята органічним чуттям єдності з рідною землею*, з природою, тут немає стороннього замилювання, захоплення тимчасового відвідувача, погляду збоку. *Просто органічне відчуження себе часткою своєї землі*. До неї припадає, щоб позичити сили. Звіряє з нею свої найпотаємніші душевні порухи... *Корінням своїм поет проростає у рідну землю, в минуле свого краю, відчуває себе часткою чогось важливого й невмирущого*, тому так природно... вихоплюється у авторки – *мене немає в однині*». (письмівка усюди моя П.Я) [1, С.227] На берегах зазначимо антитезу для розмислів: «Україна як територія» для «поета» В.Хатюшина і Поетка Атена Пашко, творчість якої «перейнята органічним чуттям єдності з рідною землею»... «З усього світить сутність всіх речей» - метафорично, по-філософському мовила Ліна Костенко. А ця сутність в тому й полягає, що А.В.Пашко не є «тимчасовим відвідувачем» України, а тим більше не є агресором, що зневажає українців, а *завжди* відчуває себе «часткою своєї землі, чогось важливого і

невмирущого». Цим невмирущим і є питома причетність до тисячолітньої святокиївсько-барокової традиції, до трансцендентального феномену українства.

Вже в першій поезії, яка становить філософський та морально-етичний камертон збірки «Лезо моєї стежки», про що у наведеній нами раніше цитаті веде мову М.Х.Коцюбинська, ця причетність бринить у правдиво християнському поетичному ключі:

Україна
Зацькована чайка,
Зі стрілою в крилі [11, С.9]

Болісно-трагічний образ-символ України, його сприйняття автором є *ad fontes* суголосним із утвердженням народнопоетичною багатовіковою традицією, мазепинським класичним, із забороненим вповодж століть авторством, віршем «Ой біда, біда, часці-небозі». Втім, наведена вище світоглядно-поетична універсалія сягає, на наше переконання, ще Плачу Ярославни зі «Слова про Ігорів похід»: «За поетичним словом Атени Пашко вгадується динамічний стан душі без застигlosti самозаспокоєння, готовність «будувати себе», щоб стати такою,

як я хочу,
як мушу
як повинна,
як буду...

В цих рядках – не лише середньовічно-барокова, вчувається сквородинівське: «світ ловив мене та не впіймав», не лише Шевченкова («караюсь, мучуся, але не каюсь»), не лише Чорноволова незламність, а й Стусова іманентно христонаслідувальна світоглядна домінанта.

Вічна Україна для митця-мислителя Атени Пашко ототожнюється не тільки із нею особисто, а й із *обов'язком* перед Україною. *Зі служінням*. В цьому семіотичному дискурсі вчувається надзвичайно важлива для поета універсалія. Нею є, як стверджує М.Х.Коцюбинська: «самособоюнаповнення» (визначення В.Стуса) Хоч панує в її світі як основна тональність... тужна струна та похмурий тон, настрої темної безвиході – чужі поетесі. Вона вміє створювати свята, такі потрібні «у важких і небуденних наших буднях. Сама собою освітлюючи темряву». [1, С.229] В концептуалізованому поетами різних, віддалених століттями, епох осмисленні реальності українського сьогодення та минулого постають створені Поеткою свята, які, згідно зі Святим Євангелієм «у темряві світять і темрява не обійме їх». Саме ця особлива причетність до сакральної одвічності, вміння крізь темряву буденності опрозорити собою повсякденність іманентно поєднує поетику всіх названих нами вище у розвідці поетів та Атени Пашко.

Таке філософське осмислення дійсності одразу впадає в око, коли міркуєш над універсальним образом «зацькованої чайки», яка, слід вкотре наголосити, прямо асоціюється із образом України. Світоглядно-асоціативно, знову звернемося до авторитету Павла Тичини, який трагедію українських Крут – «України – зацькованої чайки зі стрілою в крилі», проніс через усе життя. С. Тельнюк, який ретельно опрацював архіви автора «Сонячних кларнетів» і за його життя і вже після відходу Поета із земного буття, спілкуючись із Лідією Петрівною Папарук-Тичиною теж сутнісно вказує на «самособоюнаповнення» Тичини. А отже іманентну свободу Поета від тиску влади і доби: «Лідія Петрівна: Як ото сталася *трагедія* під Крутами, Павло Григорович *на все життя цим уражений*. Саме через це він так став *дбати про молодь*... Коли загинуло стільки молодих, свідомих українців, - він був приголомшений. І весь час після того, *дбав про те, щоби молодь українська зростала...*» (письмівка усюди наша П.Я) [12, С.267] «Трагедія під Крутами»... «Пам'яті Тридцяти»... А багатьом же поколінням окупованих ментально і буттєво українців «авторитетно» «роз'яснювали» чужинські роз'яснювачі, що «Партія веде» чи не єдиний твір Тичини. А якщо не влаштовує – тоді пропонували ними ж виготовлене псевдотичинине: «Трактор в полі дир-дир-дир. Ми за мир». Посміємось? Не смішно. А молодь для Тичини – «шістдесятники». Це ж і Алена Пашко, і Ліна Костенко, і Євген Свєрстюк, і Василь Симоненко, і Василь Стус, і Михайлина Коцюбинська... «Малесенька щопта»... Або – за Євангелієм: «сіль землі».

Не можна не помітити ще однієї знакової аналогії, яка визначає суголосність поетики автора збірки «Замість сонетів і октав» і авторки збірки «Лезо моєї стежки». Цією очевидною рисою є музикальність авторів. Точніше сказати б: повсякчасна одухотворена причетність до Музики як культурного феномену буття цивілізації. Музикальність Павла Тичини загальновідома. Вона бринить не лише в його «Сонячних кларнетах», «Замість сонетів і октав», не лише у *симфонічній* поемі «Сковорода», а й у «Похороні друга», у поезіях навіть спотворених радянською цензурою й написаних під тиском чужого тоталітарного режиму. Відтак – не будемо надто деталізувати її значущу роль в універсумі української словесності. Натомість, про джерела музикальності поетики Ацени Пашко відомо, на жаль, набагато менше. Для прояснення цієї проблематики звернемося до об'єктивно-мемуарного джерела. А саме – до вже цитованих вище спогадів Світлани Кириченко. Автор пригадує, як у січні 1981 року до Києва завітала Алена Пашко: «У січні була в Києві Алена Пашко, слухали з нею записи духовної музики в Кирилівській церкві». [5, С.409] Зі спогадів мемуаристки стає зрозумілим, що Світлана Кириченко і Алена Пашко слухали твори Д.Бортнянського, А.Веделя, інших великих композиторів української й світової духовної культури доби Пізнього Середньовіччя та Бароко.

Якщо взяти цю констатацію до уваги, то слід зазначити, що М.Х.Коцюбинська зовсім не випадково наводить в контексті літературознавчого аналізу поезій Атени Пашко міркування найбільш музикального українського поета – Павла Тичини. Симфонічна суголосність «сонячних кларнетів» Поета й Поетки потребує низки багатовимірних концептуальних досліджень. Так само, як потребує розгортання в не лише літературознавчому, а й в усьому філософсько-українознавчому дискурсі осмислення й наступна філософема дослідниці: «Поетеса чує тонкі переливи звучання й значення («аж бо болем забіліло»), що творить прозору і водночас міцну словесну тканину поезії, їй підвладне те, часом ірраціональне «щось», завдяки чому простенька начебто асоціація, звичайний кадр з мінливої реальності раптом набувають високого поетичного звучання». (письмівка наша П.Я) [1, С.228] На наше переконання, саме тичининська звукописна точність поетичних образів, її іманентне відчуття поетами «тонких переливів звучання й значення» й дозволяють авторові непересічної збірки поезій «Лезо моєї стежки» створити унікальні образи, у яких синестезійно відтворюється атмосфера епохи.

Глибинна причетність до Музики в її справжньому сенсі не могла не зродити в семіосфері поетичного мислення Атени Пашко особливий музичний кольоропис. В кількох попередніх роботах ми міркували над цією проблематикою, вивчаючи досвід співпраці Олександра Довженка і Дмитрія Шостаковича, які теж прагнули гармонізувати звук і колір в кінематографії. У автора поетичної збірки «Лезо моєї стежки» звукопис і кольоропис поєднуються, звісно, не кінематографічно, а в образно-словесних концептах:

Мигають
на сталевій скелі
кульбаби
електричних ламп...
На дузі ночі
Вирізьблюється
Україна. [11, С.10]

Трансцендентально-зрима бачення України, її світоглядно-поетичної духовно-інтелектуальної сутності у візійній реальності поезії Атени Пашко оприсутнюється в системно актуалізованій низці виявлених ідей, які творять особливу образно-поетичну семіосферу. Йдеться про універсальний образ «України-кульбаби», вирізьбленої на «сталевій скелі» чужої їй сучасності. Цей образ вартий осмислення в багатьох дослідженнях, де вивчається феномен духовної присутності української філософії й людини в епоху, яка *сталево* заперечувала саму можливість існування «кульбаб». «Дуга ночі» є антитетичною до весняної жовтогарячої квітки кульбаби. Так само, як і «сталева

скеля». Так само як і до образу України - «зацькованої чайки». У філософії Атени Пашко «Україна – зацькована чайка» = «Україні-кульбабі». Головною асоціативною сполукою між ними є те, що ці обидва символи України як і сама вона - живі. А «дуга ночі» та «сталева скеля» живими ніколи не будуть. Поетка, близько до спостереженої ще Львом Толстим реальності вказує, що і через асфальт пробиватиметься тендітна рослина, яка ні за якими, відомими людині, але *лише* людині, законами природи не в змозі це зробити. Так само і Україна, за словом іншого поета, «крізь бурю й сніг», не зважаючи на, мов би неподоланий асфальт для тендітної рослини, нібито неподоланий диктат доби і влади, неухильно прямує вперед, в усі часи залишаючись собою. Посутнім для осмислення є промовистий зоровий образ: «На дузі ночі вирізблюється Україна».

В поезиці автора універсум України так само постає у «вирізблюванні» (метафоричне відсилання до вітчизняних різьбярів – творців всесвітньовідомих шедеврів скульптури по дереву), у структуруванні завдяки присутності Духу одвічних українських ідей, які подолали «дугу ночі». Концепт «ніч» я б вважав за потрібне трактувати не лише суто в образно-смісловому, а й, у знову ж таки, в універсально-світоглядному ключі, оскільки «Україна-кульбаба» (в цьому контексті асоціативно пригадується жовтогаряче, світле квітування й начало буття людини й світу), що «вирізблюється» зі світла «електричних ламп» крізь темряву «ночі» нагадує читачеві ще й беззахисний промінчик світла, який, так само як і рослина, як кульбаба *завжди* долає темряву. Її осяйно-жовтий колір – колір Сонця в цьому контексті можна розглядати і як всеохоплюючу, філософсько-світоглядну метафору самої присутності України в світі. Сонячний, жовтий колір – один із двох складових кольорів нашого прапора.

Істотними для перспективного розуміння особливостей української євроцентричної поетичної філософії ХХ-ХХІ ст. є й інші, появлені в художньо-образному дискурсові збірки А.Пашко, доміанти. Серед них найсуттєвішим видається світоглядно-екзистенціальний аспект. Він щільно сполучений із усім універсальним образно-світоглядним дискурсом поезики збірки. Йдеться про самоусвідомлення поетом універсальності зв'язків своєї стражденної Батьківщини із джерелами європейської цивілізації:

Греціє
Стою на залюдненій
землі твоїй
І голублю руками руїни
твоеї величі...
Я тут перед ними

у дзвоні поліття
і голоси чую
аж з того засвіття...
Тільки я прибула
з моєї домівки....
де штучні моря
наче мертві дзеркала
вилискують в небо
смертельним оскалом
де замурували
сині плеса волі....
Тим часом на струни
замінено грати
і так болить серцю
на тих струнах грати...
Печаль затискає
обручами груди...
Нікуди від себе
не дінусь.
Нікуди. [11, С.12]

Визначальною світоглядно-поетичною константою на початкові поезії виступає пряме співвіднесення античного досвіду європейської цивілізації із власною екзистенцією поетеси. Так само суттєвим є й пряме співвіднесення різних епох та автентичності різних цивілізацій, постатей, голосів у полісемантичному дискурсі поетичного мислення автора. Образ «голублю руками руїни твоєї величі» свідчить саме про це. В ньому асоціативно співвідносяться образи класичної європейської культурної давнини із образами «аж з того засвіття». «Голубити руками» означає в українській міфопоетичній семіосфері – оберігати, приголублювати, єднати серце з серцем, душу з душею. Але ще більшої сили таке приголублення дістає тоді, коли спрямовується не на суще, а на «руїни... величі». В даному контексті це означає не лише причетність до основ європейської культури, а й свідомо-неголосну велич відчуття такої причетності.

Поетичний дискурс мислення митця-мислителя вказує на неординарне єднання античного минулого, «голосів із... засвіття» та їх осмислення поетом. Таке осмислення являє собою особливий вияв оприсутнення, стратегію актуалізації в сучасності та майбутньому істинного, вільного від антидуховного диктату минулості, начала.

Невипадковим є й образ «Я тут перед ними, у дзвоні поліття, і голоси чую аж з того засвіття». Багатовимірні символи «дзвону», не лише дзвонів пам'яті, а й, вочевидь, духовних, сакральних дзвонів, відлуння яких ясно пов'язується з категорією пам'яті, та голосів «аж з того засвіття» сполучаються поеткою у особливому смисловому полі, де близькі й далекі голоси долинають крізь товщу віків та увиразнюються дзвонами-спогадами, дзвонами-голосами далеких й близьких минулих епох. Голосами, які репрезентують присутність особистості чи історичної доби в сузір'ї пам'яті.

Підсумовуючи сказане. Дзвін є голосом епохи. Дзвони пам'яті – у безсмертя спрямовані. Ці дзвони лунають у свідомості особистості, суспільства, нації й людства завжди. Дзвони пам'яті, звук яких бринить у пам'яті епох – від грецької античності – крізь українську трагічну долю: ... я прибула

з моєї домівки....

де штучні моря

наче мертві дзеркала

вилискують в небо

смертельним оскалом

де замурували

сині плеса волі....

Тим часом на струни

замінено грати

відлунюють так само. Лезо пам'яті, лезо стежки, якою прямує кожна пасіонарна особистість, обираючи свій власний шлях – незнищенне.

... На презентації моєї книги «Християнський консерватизм: дух, епоха, людина» у вересні 2005 року в Музеї української літератури, презентації яку вели Євген Сверстюк і Мирослав Маринович у залі була присутня Алена Василівна Пашко. Її схвальний погляд я перебігом помічав, перебуваючи, як автор, у президії. І, був щасливим, що відчуваю цей прекрасно-доброзичливий погляд. А потім, вже після закінчення офіційної частини презентації, пані Алена підійшла до моєї Мами і сказала: «Завдяки Вам я зрозуміла, чому Павло написав цю книгу». Мама, вже згодом, зазначила мені, що у пані Атени були, при потискові, *теплі* руки. *Теплими*, а отже – добрими, *зігрітими любов'ю* були руки й справи Атени Пашко, Світлани Кириченко, Михайлини Коцюбинської, Любові Ямчук. Всі вони пройшли і з честю, добрими душами й повсякденно-шляхетними діями подолали в чужу сталеву добу гостре лезо своєї життєвої стежки...

Література:

1. Коцюбинська М. Мої обрії У 2-х томах. К.: «Дух і Літера» 2004.
2. Довженко О. Щоденник (1941-1956). – К.: «Знання». – 2019. – 399 с.
3. Коцюбинська М. Книга споминів. – Х.: «Акта» - 2006. – 285 с.
4. Хатюшин В. Протуберанцы. Размышления и воспоминания. Фрагменты книги.// ж-л. Молодая гвардия. №1-2, 2021. – С.237-254.
5. Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага. Спогади. К.: «Смолоскип», 2013. – 920 с.
6. Кравчук Л. Щербицький був людиною вольовою, з сильним, загартованим характером// у кн. Володимир Щербицький. Спогади сучасників. – К.: вид. дім «Ін Юре». – 2003. – С. 68-73.
7. Сюдюков І. Особистості «високого звучання». Інтерв'ю з правозахисницею, журналісткою Маргаритою Довгань: «Духовним керманічем «шістдесятників» була не конкретна постать, а Україна» // газета «День». число від 5-6 лютого 2021 року. – С. 14-15
8. Гончар О.Т. Щоденники у 3-х томах К.: «Веселка». 2002-2004
9. Свідзінський В. Поезії. Луцьк. РВЦ «Вежа» Волин. держ ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк.2003. – 398 с.
10. Стус В. Вибране К.: «Факт». 2003. – 432 с.
11. Пашко А. Лезо моєї стежки. К.: «Смолоскип», 2007. – 96 с.
12. Тельнюк С. Неодцвітаюча весно моя... Роман-есе про Поета і його Дружину // К.: «Радянський письменник» 1991. – 335 с.